

ся з УРСР у складі СРСР в 1939 р., Північна Буковина з Хотинським повітом і Бесарабією – 1940 р.⁹, Закарпаття – в 1945 р.¹⁰ Кримська область ввійшла до складу УРСР в 1956 р. Крім того, в період з 1897 р. по сьогоднішній день відбувалися зміни у адміністративно-територіальному поділі республіки, що також значно ускладнює підрахунки підсумкових показників за адміністративними одиницями.

Методологічні труднощі будуть полягати в неоднорідності й недосконалості самих вихідних джерел – матеріалів державних переписів, які проводилися в різні періоди будівництва нашої держави, до них ставилися й відповідні вимоги. Врахування цих перешкод не знизить, а лише підвищить науково-методологічну цінність серії карт розвитку міських поселень Української РСР за 100 років.

Практична значимість даної розробки велика. Адже ріст чисельності міського населення в УРСР буде продовжуватись, і за прогнозами до кінця XX ст. його питома вага становитиме понад 70 % всього населення. Процес переселення сільського населення в міста, а з міст з слабкою економічною базою в розвинуті промислові центри не буде затухати. Отже, дослідження проблем міського розселення в республіці залишається одним з першочергових завдань, а вирішення просторово-територіальних проблем формування раціональної системи міських поселень вимагає дальшої розробки наукових основ їх розвитку¹¹.

Підготовка серії карт дасть можливість за допомогою картографічного методу дослідити особливості розвитку міських поселень України за тривалий період історичного розвитку (з кінця XIX – до кінця XX ст.) і виявити основні тенденції їх розвитку в перспективі до 2000 р. Наукова інформація, отримана в результаті ретельної обробки карт, буде необхідною в історичних, політекономічних, філософських, економіко-географічних дослідженнях, при вирішенні проблем проектування й будівництва міст.

- ¹ Евтеев О.А. Тематическое картографирование городов. Итоги науки и техники // ВИНТИ. Сер. Картография. – 1978. – Т. 8. – С. 94-112.
- ² Географические основы формирования систем расселения / Б.С.Хорева.-Л., 1981; Гохман В.М., Лаппо Г.М., Меергойз И.М., Машниц Я.Г. Географические аспекты урбанизации и ее особенности в странах с различным общественным строем // Современные проблемы географии. Докл. общ. симпозиумов. XXIII конгр. Международ. географ. союза. – М., 1976; Население и география: Теор. очерки / В.В.Покишевского. – М., 1978; Проблемы урбанизации и расселения / В.В.Покишевского. – М., 1976; Расселение в городах / В.Г.Давидовича. – М., 1968; Ходжаев Д.Г., Хорев Б.С. Единая система расселения в СССР и планирование развития городов // Современные проблемы географии. Докл. общ. симпозиумов. XXIII конгр. Международ. географ. союза. – М., 1976. – С. 377-382; Хорев Б.С. Проблемы городов: Урбаниза-

ция и единая система расселения в СССР. – 2-е изд., доп., перераб. – М., 1975; Его же. Проблемы городов: Эконом.-географ. исслед. город. расселения в СССР. – М., 1971.

- ³ Питюрченко Е.И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства. – Киев, 1983; Его же. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР: Методол. и методика исслед., анализ современ. состояния, закономерн. и перспективы развития. – Киев, 1977; Его ж. Развитие міст і міське розселення в Українській РСР: Особливості розвитку і розміщення, типологія, територ. системи і перспективи. – К., 1972.
- ⁴ Питюрченко Е.И. Методические рекомендации по исследованию городов и систем расселения с учетом совершенствования территориальной структуры производства и рационального природопользования в Украинской ССР. – Киев, 1982.
- ⁵ Евтеев О.А., Ковалев С.А., Котлова З.Ф. и др. Методика единой детальной карты размещения населения СССР, ее научное и практическое значение // Применение картографического метода в изучении социально-экономической среды. Тез. докл. VI Всесоюз. конф. – Киев, 1975; Евтеев О.А., Кельнер Ю.Г., Руденко Л.Г. Географическое совершенствование картографирования населения в СССР // XXIII междунар. географ. конгресс. Секция 7. География населения. – М., 1976. – С. 123-126.
- ⁶ Руденко Л.Г. Стан і завдання картографування населення в Українській РСР // Матеріали до третього з'їзду Географ. т-ва УРСР (Харків, 1-2 квітня 1975). – К., 1975. – С. 124-126.
- ⁷ Руденко Л.Г. Картографирование изменений численности населения Украинской ССР // Материалы VI Всесоюз. конф. по тематическому картографированию. Киев, апрель 1975 р. – М., 1975. – С. 97-100.
- ⁸ Історія Української РСР: У 10 т. – К., 1977. – Т. 5. – С. 514.
- ⁹ Там же. – Т. 6. – С. 410, 498-503.
- ¹⁰ Там же. – Т. 7. – С. 499.
- ¹¹ Питюрченко Е.И. Территориальные аспекты системы городских поселений Украинской ССР.

Надійшла 1.10.1986 р.

М.Ф.Дмитрієнко

МАТЕРІАЛИ ДО КАРТОГРАФУВАННЯ ДАНИХ
ПРО ВИДАННЯ ТВОРІВ В.І.ЛЕНІНА НА УКРАЇНІ
ЖОВТЕНЬ 1917-1920 р.

У статті розглядаються питання про підготовку матеріалів для картографування даних про публікацію творів В.І.Леніна на Україні в 1917-1920 рр.

В статті розглядаються питання про підготовку матеріалів для картографування даних об изданиях произведений В.И.Ленина на Украине в 1917-1920 гг.

© М.Ф.Дмитрієнко, 1990

ISSN 5-12-001227-2. Географічний фактор
в історичному процесі, 1990.

Творча спадщина В.І.Леніна – невичерпна скарбниця наукових ідей побудови нового суспільства. Вивчаючи початковий період історії нашої Радянської держави, дослідники звертаються до творів вождя пролетаріату, оскільки в них простежується справжня сутність, головна тенденція епохи. Навіть тоді, коли В.І.Ленін писав про повсякденні справи, аналізував конкретні події та факти, його висновки стосуються корінних питань епохи в цілому. Його статті, виступи, звернення, створені й підписані ним документи Радянської держави постійно друкувалися в центральних газетах "Правда", "Известия" та ін. Вони з'являлися друком в періодичних виданнях, окремими публікаціями на Україні.

Перемога революції й утворення Української Радянської соціалістичної держави створили умови для видання творів В.І.Леніна на Україні, зокрема рідною мовою. За період жовтня 1917–1920 р. більшовики України в ідеологічній роботі поряд з широкою усною агітацією інтенсивно використовували друковане слово для поширення ленінських ідей. У складних умовах боротьби за встановлення влади Рад, відчайдушного опору експлуататорських класів, різного роду буржуазних та дрібнобуржуазних партій, боїв на численних фронтах громадянської війни, а також імперіалістичної інтервенції при найменшій можливості партійні організації республіки друкували в газетах, видавали листівками, малоформатними виданнями – у вигляді брошур, плакатів твори В.І.Леніна, ідеологічний ефект яких вимірювався не стільки кількістю примірників тиражу (зауважимо, що в той час тираж в 15–30 тис. вважався великим), скільки фактом появи праці, виступу, декрету, який після поширення видання на певній території стоголосно повторювався, помножений на слово більшовицьких агітаторів.

Для того, щоб скласти повну уяву про видавничу діяльність партійних організацій України, публікацію ними праць В.І.Леніна в роки революції та громадянської війни, чітко представити цю важливу ділянку ідеологічної роботи партії, виникає потреба створення в структурі Атласу історії Української РСР тематичної карти "Видання творів В.І.Леніна на Україні. Жовтень 1917–1920 р.", яка допоможе відтворити засобами картографічних методів наукових досліджень пропагандистську діяльність більшовиків України засобами друкованого слова, зокрема використання таких типів друку, як листівка, газета, брошура, плакат. За допомогою залучення картографічного методу типологізації (диференціальної та аналітичної), який полягає у використанні, з метою поділу – цілого на частини, вивчення їх і об'єднання в наукову картину, котра відтворить історичну дійсність, на карту України в межах територіально-адмініст-

ративного поділу наносяться позначення, які відображають історичний факт (подію) – публікацію твору В.І.Леніна. Історична карта за своїм призначенням покликана характеризувати в цілому стан справ на території УРСР з виданням творів В.І.Леніна за певний історичний відрізок часу. До неї залучено велику кількість конкретних відомостей, узагальнених за окремими адміністративними одиницями цілої картографованої території. Така робота проводиться в республіці вперше. Досі відомі видання, які картографічними засобами висвітлювали біографію В.І.Леніна, завдяки чому перед читачами зримо поставали його життя й діяльність, боротьба за створення партії пролетаріату, за перемогу революції, за побудову нового суспільства¹. Серед інших в історико-бібліографічному атласі представлено три карти², об'єднані заголовком "Видання творів В.І.Леніна", які містять відомості про міста видання – в СРСР, зокрема союзних республік, а також в країнах світу. Масштаб карти (1:22 000 000) не дозволив її складачам представити докладну картину видань на Україні. Тим більше, що на час виходу в світ цього видання ще не була проведена дослідницька робота, яка б давала матеріал для картографування теми повністю, зокрема по нашому регіону. На Україні випущено кілька довідників³, які містять відомості про видання творів В.І.Леніна в республіці. В публікаціях останніх років (П.М.Шморгун, В.Ф.Солдатенко, М.Ф.Дмитрієнко та ін.) досліджуються питання про видання й поширення ленінських праць в УРСР. Все це дає можливість реалізувати на практиці поставлену мету – створити історичну карту "Видання творів В.І.Леніна на Україні", яка, крім вміщення в Атласі, може зацікавити Суспільно-політичний і культурний центр ім. В.І.Леніна та інші музеї республіки.

За класифікацією дана історична карта належить до категорії соціально-економічних⁴. Географічні назви, які становлять важливу частину змісту, зумовлюють її цінність як джерела просторової інформації. Саме вони є відправним пунктом, навколо якого розміщуються позначення, що відповідають певному визначеному об'єкту картографування. В нашому випадку це твори В.І.Леніна, які подаються за допомогою таких типових елементів картографування, котрі відображають спеціалізацію об'єктів за їх виглядом на даній карті – листівки, газети, брошури, плакати. Проте нанесення на робочу основу карти з елементами просторової локалізації чотирьох умовних позначень спеціального навантаження дало б тільки відповідь на питання про сумарне видання всіх творів В.І.Леніна засобами чотирьох типів видань, використовуваних в пропагандистській роботі, але без вказівки на розподіл їх в часі.

Користуючись тематично-хронологічними принципами картографування, забарвлюючи відповідні умовні позначення типів друку установленим для даного року кольором (скажімо, для прикладу, 1917 – червоний, 1918 – синій, 1919 – зелений, 1920 – оранжевий), що несе смислове навантаження – відомості про час публікації твору, досягаємо одночасно двоєдиної мети. Така диференційована подача на карті видань за типами (певне позначення) і роками (окремих кольорів забарвлення) при прив'язці до місця видання характеризує об'єкт за допомогою кількох показників одночасно і, зрозуміло, більш детально. Тобто наочно одержуємо відомості про місце публікації творів В.І.Леніна, час їх виходу в світ, про типи видань в кожному з чотирьох років.

Включаючи до зображених у кольорі умовних позначень типів друку цифрові дані, які свідчать про кількість публікацій творів В.І.Леніна, здійснених в даному топологічному об'єкті протягом певного відрізка часу, в нашому випадку – року, засобами конкретної форми друку, досягаємо збільшення параметрів інформативної віддачі карти. Цього можна досягти шляхом конкретизації й узагальнення даних різних історичних джерел про публікацію творів вождя в певних місцевостях на Україні, дослідження місць можливо-го зберігання унікальних зразків типів друку, зокрема таких, як листівка та плакат. Зібрані воедино факти становлять основу для науково обґрунтованих висновків про ідеологічну роботу партії на даному історичному етапі, про використання в ній праць В.І.Леніна.

Одночасно картографовані дані значно розширюють уяву про поширення творів вождя на Україні. Інформативна віддача карти як джерела завдяки цьому підвищується при використанні її даних в наукових цілях, навчальному процесі, в краєзнавчих та історичних музеях республіки та ін.

На нашу думку, на робочу основу карти 1919–1920 рр. необхідно одночасно з нанесенням місць видання творів В.І.Леніна в межах губерній, подати губернські й повітові центри, оскільки статистичні відомості щодо видань творів в окремих центрах мають безпосереднє відношення до їх поширення в межах регіону, в містах, що не тільки географічно, а й політично тяжіють до губернських міст.

Весь матеріал щодо змісту даної карти зібраний в основному документи – формуляри. Будова історичного формуляру згідно з вимогами наукової розробки і складання оригінальної карти зумовлена системним підходом. Тематичний об'єкт – твори В.І.Леніна в цьому випадку, розписано відповідно до даних джерельних матеріалів за типами (елементами) картографування в прив'язці їх до місць видань – населених пунктів УРСР. Таким чином, вперше в іс-

торичній практиці до формуляру в систематизованому вигляді включено зібрані й проаналізовані відомості, що становлять спеціального змісту тематичні елементи карти. Супроводить формуляр карти історична записка. Для даної карти у відповідності з типом видаць ми визнали за потрібне підготувати три формуляри і три записки до них.

Листівки, як видання особливого типу – листок, або кілька аркушів паперу, займають значне місце серед інших типів друку завдяки своїм якостям. Саме вони, невеликі за обсягом, мобільні, за висловом В.І.Леніна, "перші ластівки революційної самодіяльності пролетаріату"⁵, відіграли організуючу і мобілізуючу роль у роки революції й громадянської війни. В умовах воєнних дій, боротьби з імперіалістичною воєнною інтервенцією, підпілля й короточасних перепочинків більшовицькі листівки нерідко були єдиним джерелом правдивої інформації трудящих про події в суспільно-політичному житті країни, воєнні дії на фронтах. Завдяки листівкам центральні й місцеві партійні та радянські органи в короткі строки, звертаючись до трудящих, могли донести у найвіддаленіші куточки країни тексти перших декретів Радянської влади. Листівки виступали в ролі пропагандиста й агітатора, організатора мас на боротьбу проти контрреволюції, сприяли згуртуванню трудящих на бій з розрухою і голодом. В.І.Ленін неодноразово, звертаючись до партійних комітетів й органів Радянської влади на місцях, настійно рекомендував їм друкувати листівки⁶.

За досліджений період автором виявлено в різних бібліотеках й архівах країни 84 листівки з публікацією творів В.І.Леніна. В окремих листівках надруковано одночасно по дві праці. Так, у листівці, виданій в Харкові в 1917 р., опубліковано Декрет про мир і Декрет про землю, а в 1919 р. в цьому ж місті вийшла листівка з "Доповіддю про роботу на селі, 23 березня 1919 р. і "Резолюцією про ставлення до середнього селянства [VIII з'їзд РКП(б)]". У зв'язку з цим кількість праць В.І.Леніна становила в сумі публікацій при загальному підрахунку 90 позицій.

Враховуючи велике значення появи публікацій творів вождя саме у формі листівок, вважаємо за потрібне ввести спеціальне умовне позначення для дев'яти найважливіших його праць, а також для видань, здійснених іноземними мовами. Останні несуть важливу інформацію про те, що більшовики України прагнули залучити до активного політичного життя всі національності, які проживали на території республіки, а також тимчасово перебуваюче тут населення, кількість якого у роки громадянської війни значно збільшилось. Розраховані вони були й на колишніх військовополонених, ча-

стина яких вступила до лав Червоної Армії, на переселенців з ряду європейських країн, зокрема Польщі та Румунії, на колоністів, які проживали в південних губерніях УСРР, зокрема німців та болгар.

Таким чином, для картографування представлено класифікований матеріал, чітко визначений об'єкт з прив'язкою до місць розташування на карті з політико-адміністративним поділом того періоду.

Для показу на карті окремими позначеннями відібрано дев'ять основних праць того періоду. 1) Декрет про мир; 2) Декрет про землю; 3) Доповідь про роботу на селі, 23 березня 1919 р., VІІ з'їзд РКП(б); 4) Резолюція про ставлення до середнього селянства /23 березня 1919 р., VІІ з'їзд РКП(б)/; 5) До незаможних селян України, 2 жовтня 1920 р.; 6) Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним, 28 грудня 1919 р.; 7) Промова на I Всеросійському з'їзді земельних відділів, комітетів бідноти і комун, 11 грудня 1918 р.; 8) Резолюція ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні, 2 грудня 1919 р.; 9) Промова на III Всеросійському з'їзді робітників водного транспорту, 15 березня 1920 р.

Зазначення року публікації біля назви праці в формулярі дає можливість відобразити в умовному позначенні час її надрукування. Умовні позначення вказаних праць перелічуються й роз'яснюються в легенді карти. Тут же під окремим, десятим позначенням об'єднано всі інші 13 назв праць, які за браком місця на карті й з метою запобігання перевантаження її тематичними елементами подаються разом.

Формуляр карти, зокрема, його розділ "Листівки" складено відповідно до вимог даного виду документа. Після назви об'єкта картографування подано загальний порядковий номер, далі – сучасна назва міста (місця публікації праці В.І.Леніна за сучасним адміністративно-територіальним поділом), потім – назва міста в 1917-1920 рр. Тут же вказано час надрукування листівки. Це зроблено для зручності при нанесенні картографом певного умовного забарвлення, яке свідчитиме про рік видання даного об'єкту картографування. В розділі, де вносяться дані про тематичний зміст карти, подана назва твору В.І.Леніна так, як її вказано в листівці, взятій як джерело, в даному випадку – надрукована видавцями листівки. В спеціальному, додатковому розділі формуляра наведено назву твору В.І.Леніна за останньою редакцією, згідно з Повним зібранням творів і дано посилання на відповідний том видання, сторінки.

Останній розділ, де прийнято давати посилання на джерела, автор дещо тематично розширила.

Справа в тому, що назва самого джерела – листівки вже приведена в попередніх розділах формуляра. Тому, враховуючи особли-

вість даного типу друку, який значно різниться від книг і брошур через свою специфічну форму і тому не зберігається в загальних бібліотечних фондах, а прирівнюється до рідкісних видань і в різних типах сховищ (бібліотеки, архіви, музеї, книжкові палати) описується й зберігається відповідно до призначення фондів цих установ, автор визнала за потрібне вказати на місце знаходження листівки. Дані, які містяться в цьому розділі формуляра, здебільшого введено в науковий обіг автором вперше. До останнього часу ще не створено загального фонду листових публікацій творів В.І.Леніна на Україні, навіть з тими, що нині вводяться в науковий обіг через картографування. А покажчик листівок, виданий автором в 1980 р., містив тільки знайдені на той час 74 публікації. Їх добірка, складена у Відділі рідкісних видань ЦНБ АН УСРР автором, містить поки що не всі виявлені листівки. Завдяки вперше залученню новим джерельним даним зміст історичної карти оригінальний і аналогів ще не має.

Складений в такому вигляді формуляр створює можливість для всебічної характеристики в межах території республіки, в хронологічних рамках періоду революції та громадянської війни ідеологічної роботи, яка велася шляхом видавничої діяльності більшовицьких організацій, зокрема у важливому її напрямку – публікації та поширення творів В.І.Леніна. Таким чином, у жовтні 1917-1920 р. на території України в 12 містах надруковано 84 листівки з 22 назвами творів В.І.Леніна, що склали 90 публікацій (у шести листівках опубліковано одночасно по дві праці). У Києві надруковано 22 листівки (1917 р. – 6; 1918 р. – 4; 1919 р. – 10; 1920 р. – 5). Тут необхідно зазначити, що одна листівка з текстом Декрету про мир надрукована сербською мовою, а інша – становить публікацію двох декретів одночасно. Загальна кількість публікацій – 23. Зауважимо, що до 1919 р. належить ще дві публікації, які можна віднести до території Києва. На листівці місце друку не зазначено. Однак, те, що вказані листівки видані за підписом "Крайовий комітет КП(б)" (так скорочено називався Крайовий комітет Східної Галичини й Буковини, який входив до складу Компартії України й перебував у Києві) та "Народний комісаріат у військових справах України", дозволяє зробити прив'язку до території за місцем перебування на той час даних організацій.

Траплялися факти публікації однієї й тієї ж праці В.І.Леніна в окремих містах кілька разів у різні роки зазначених хронологічних рамок. Фіксація цифрами року виходу в світ листівки (якщо такі дати є у виданні або встановлені з допомогою інших джерел) в розділі формуляру, де приведено назву населеного пункту – місця

її видання, допомагає картографу чітко визначити за допомогою прийнятих умовних позначень перелічених праць її кольорові забарвлення, встановлені для даних років видання.

У Харкові надруковано 18 листівок (1917 р. - 1; 1918 р. - 6; 1919 р. - 9; 1920 р. - 2), при чому в одній з листівок одночасно два декрети, в двох інших "Доповідь про роботу на селі" і "Резолюцію про ставлення до середнього селянства".

Публікації, здійсненні в Одесі, розподіляються по роках так: 1917 р. - 2; 1918 р. - 3; 1920 р. - 11. Всього 16. Декрет про мир надруковано в 1918 р. румунською і двічі - німецькою мовами, в 1920 р. - один раз - німецькою.

В інших містах публікації здійснено за роками так: Вінниця - 1 (1917 р.); Бердянськ - 1 (1919 р.); Катеринослав (Дніпропетровськ) - 3 (1920 р.); Єлисаветград (Кіровоград) - 1 (1920 р.); Кам'янець-Подільський - 2 (1919 р.); Прилуки - 1 (1919 р.); Херсон - 2 (1917 р.); Сімферополь - 1 (1919 р.) (Декрет про мир - татарською мовою); Юзівка (Донецьк) - 1 (1920 р.). Отже, 71 листівка має точно встановлене місце видання, прив'язку до території мають 75 публікацій (4 листівки містили по дві праці).

Складніша справа з розміщенням на карті позначення 13 листівок, на яких місце публікації не зазначено видавцями. За роками вони розподіляються так: 1918 р. - 1 (з текстами декретів про мир і землю); 1919 р. - 5; 1920 р. - 7. На нашу думку, умовні позначення листівок, на яких зазначено видавцями політичні відділи частин Червоної Армії, раціонально нанести в райони їх дислокації в зазначений час. Так, позначення листівки з текстом праці "Лист до робітників і селян України з приводу перемоги над Денікіним" (видання політвідділу 14-ї армії, за часом - 1920 р.) необхідно розмістити території дії 14-ї армії Південно-Західного фронту (з 10 січня 1920 р.), яка вела бої в районі Харкова, Донбасу, Одеси. В розпорядженні армії була пересувна друкарня, яка розміщувалася в 13 вагонах. Пізніше частини армії вели бої проти військ буржуазної Польщі, в районі Львова⁷. До цієї території тяжіють подібне видання "Листа..." за підписом "Реввоенсовет Н-ой армии" (поряд вказано - друкарня політичного управління), а також дві листівки з підписами "Политуправления РС Н-й армии..." і видання праці українською мовою за таким же підписом.

Щодо листівки "Профсоюзи, їх роль і задання господарського життя країни. Тези" (так названо доповідь В.І.Леніна на ІІ Всеросійському з'їзді профспілок 20 січня 1919 р.), то умовне позначення (тут йдеться про сумарне позначення, яке поширено одночасно на кілька праць, що не ввійшли до дев'яти, виділених окремо) 30

необхідно розмістити на території знаходження політвідділу 45-ї дивізії 12-ї армії, яка в липні-грудні 1919 р. вела бої на Правобережній Україні, в районі Вінниця-Козятин-Житомир. До цієї території відноситься й листівка "Незможним селянам України" ("К незможним селянам України, 2 октября 1920 г."), надрукована політвідділом 12-ї армії двома мовами.

Нанесення на карту умовних позначень дев'яти виділених за назвами праць в кінцевому рахунку буде, згідно з даними формуляра, виглядати так:

1. Декрет про мир: - Київ - 5 (1917 р. - 4, з них - одна сербською мовою); 1918 р. - 1; Харків - 1 за 1917 р.; Одеса - 3 (1917 р. - 1; 1918 р. - 2 (румунською та німецькою мовами); Херсон - 1 за 1917 р.; Сімферополь - 1 за 1919 р. (татарською мовою). Без зазначення місця видання - 2 (1918-1919 рр.). Всього 13 позначень публікацій.

2. Декрет про землю: Київ - 3 (1917 р. - 2; 1918 р. - 1); Харків - 2 (1917 р. - 1, 1919 р. - 1); Одеса - 2 (1918 р. - 1, 1920 р. - 1 (німецькою мовою); Вінниця - 1 за 1917 р.; Херсон - 1 за 1917 р. Без позначення місця видання - 2. Всього 11 позначень.

3. Доповідь про роботу на селі, 23 березня 1919 р., VII з'їзд РКП(б)⁷; Київ - 6 за 1919 р.; Харків - 2 за 1919 р. Дві публікації без точної вказівки на місце видання за 1919 р., найбільш вірогідно, що ці листівки - підпільного походження. Загальна кількість умовних позначень - 10.

4. Резолюція про ставлення до середнього селянства 23 березня 1919 р., VII з'їзд РКП(б)⁷; Харків - 2, Бердянськ - 1 за 1919 р.

5. До незможних селян України, 2 жовтня 1920 р.: Київ - 1; Одеса - 2; Катеринослав - 1; Політвідділ 12-ї армії - 1; (район Вінниця - Козятин - Житомир) - 1. Всього 5 позначень за 1920 р.

6. Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним, 28 грудня 1919 р.: Харків - 5, Київ - 3, Єлисаветград - 1; Одеса - 1; друкарня політвідділу 14-ї армії (район Харкова - Донбасу - Одеси) Південного фронту, пізніше - Південно-Західного - райони Поділля - Львова) - 5. Всього 15 листівок за 1920 р.

7. Промова на І Всеросійському з'їзді земельних відділів, комітетів бідноти і комун, 11 грудня 1918 р.: Харків - 4, 1918 р.

8. Резолюція ЦК РКП(б) про Радянську владу на Україні, 2 грудня 1919 р.: Київ - 4 (1919 р. - 1; 1920 р. - 3); Катеринослав - 1, 1920 р. Південно-Західний фронт - 1, 1919 р. Всього 6 разів.

9. Промова на III Всеросійському з'їзді робітників водного транспорту, 15 березня 1920 р.: Київка - 1; Одеса - 3, всі протягом 1920 р.

При остаточному підрахунку складається слідуюча картина. 13 праць В.І.Леніна, які для зручності картографування об'єднані одним умовним позначенням, розподіляються за місцями видання так: Київ - 2 (1919 і 1920 р.); Харків - 5, в тому числі: 1918 р. - 2; 1919 р. - 3; Одеса - 5; 1918 р. - 1 (німецькою мовою), 1920 р. - 4; Прилуки - 1, 1920 р.; Кам'янець-Подільський - 2, 1919 р.; Катеринослав - 1, 1920 р.; три публікації не мають визначеного місця видання. В сумі дані позначення становлять 19. Отже, всі 90 публікацій у 84 листівках виявилися розміщеними за місцями видання.

Протягом досліджуваного періоду твори В.І.Леніна видавалися на Україні в формі газетних публікацій, а також брошур. Радянська історіографія неодноразово зверталась до питання про поширення праць В.І.Леніна на Україні засобами більшовицької преси⁸. Проте ще не створено цілісної картини видань ленінських праць у період громадянської війни. Довідники, згадувані нами, були початковою спробою встановити наявність друкованих видань більшовицьких організацій, органів Радянської влади, військових частин, політвідділів армії, агітпоїздів, профспілкових органів та ін.

Нині постає необхідність створення бібліографічного довідника газет, який би давав відповідь на питання про кількість більшовицьких видань, що випускались на Україні протягом 1917-1920 рр. На сьогодні навіть найбільш повні такі довідники мають великі часові й просторові прогалини. Тільки після створення довідника газет України 1917-1920 рр., в якому будуть наведені дані про місце зберігання окремих газет (нині жодне газетне сховище республіки не може претендувати на виключну повноту своїх збірок в даних хронологічних межах), після створення дигітарію газет, або їх ксерокопіювання можна розпочати дослідження всіх видань, їх окремих екземплярів (стан збереження газет дуже поганий і з 480 їх назв, взятих нами на облік, тільки окремі мають більш-менш повні комплекти) на предмет виявлення всіх публікацій творів В.І.Леніна. Проте, користуючись вже названими довідниками, а також працюючи над проблемою з історії більшовицької преси, переглянувши понад 1300 комплектів або окремих примірників різних газет того часу, вдалось систематизувати дані про видання праць В.І.Леніна з метою їх подальшого картографування.

За підрахунками, зробленими в історичній записці на основі картотеки до формуляра карти, який містить відомості для карто-

графування даних про видання творів В.І.Леніна в формі газетних публікацій і брошур, в досліджуваний період на території республіки праці вождя друкувались 604 рази. Газетні публікації становили - 430, у формі брошур опубліковано ленінські твори 124 рази.

Формуляр карти побудовано за тими ж принципами, як і попередній, з деякими доповненнями: об'єкт картографування, назва міст - сучасна й колишня, рік виходу в світ публікації, назва праці В.І.Леніна так, як її надруковано в газеті або брошурі. Якщо в останій дано кілька публікацій, або одночасно з ленінською працею надруковано якийсь документ або матеріал, кожну статтю розписано окремо. В останньому розділі подається назва періодичного органу, тобто джерело, в якому вміщено твір. Необхідно зазначити, що праці В.І.Леніна в кожному окремому випадку подаються ретроспективно біля назви визначеного місця в хронологічній послідовності їх появи у світ. Така побудова, відразу може дати відповідь на кілька питань. Зокрема, скільки в даному місті вийшло друком праць В.І.Леніна завдяки конкретному типу видання протягом року і які саме. Хоча останні відомості не несуть спеціальних даних для картографування при нашій методиці подачі зображувального ряду, умовні позначення якого не відсилають до назви твору, проте при бажанні можна на карті відобразити, скажімо, в яких місцевостях газети надрукували декрети про мир і землю.

У результаті роботи над формуляром стало можливим звести всі дані до єдиної таблиці. Оскільки прийняті в першому випадку кольорові виділення років поширюються й на дані історичні джерела, тобто типи друку - газети й брошури, то ми вважаємо, що при наявності великої кількості даних про публікації, слід в умовні позначення газет і брошур, розміщені на карті біля визначених у формулярі міст, внести цифровий показник, що свідчить про кількість публікацій через даний тип в певному році. Умовне позначення буде на карті нести інформацію про кількість надрукованих праць конкретно по типах друку в один з чотирьох років хронологічного періоду.

У нагоді картографу стане складена нами, на основі підрахунків джерельних посилань, таблиця, яка узагальнює всі дослідження в цифрових даних (табл. 1), тобто в перекладі на мову цифр. Будова таблиці така: перша графа - порядковий номер, друга - третя - назва міста сучасна й колишня. Кожний рік з періоду містить по два поділи на графи для позначення типу видань - газетних і брошурних.

Дані матеріали, представлені для картографування, будуть визначати загальний вигляд карти. Тут необхідно зазначити, що в пе-

Т а б л и ц я 1. Чисельність публікацій творів В.І.Леніна на Україні в жовтні 1917 - 1920 р.

№ п/п	Місто видання праці	1917 жовтень, грудень		1918		1919		1920	
		газети	брошури	газети	брошури	газети	брошури	газети	брошури
1	Київ	13		1	-	77	12	52	20
2	Харків	18	1	1		40	18	55	22
3	Одеса	19		2		-	15	13	15
4	Дніпропетровськ (Катеринослав)*	18		16		6	3	4	
5	Полтава	4		1		18		19	
6	Луганськ (Ворошиловград)	9		-		-		7	
7	Артемівськ (Бахмут)			1		-		2	
8	Миколаїв	3		-		3		4	
9	Кіровоград (Єлисаветград)	4	1	-		-	1	3	
10	Кременчук	5		-		-	1	-	2
11	Могилів-Подільський	6				3		-	
12	Сімферополь	5							
13	Севастополь	3		4					
14	Ялта	2		1					
15	Суми							6	1
16	Донецьк (Юзівка)	3						1	
17	Конотоп					1		-	1
18	Житомир					3	1	3	1
19	Вінниця					1		2	1
20	Чернігів					1	1	1	4
21	Херсон							1	
22	Бердичів							1	
23	Прилуки								
24	Кам'янець-Подільський							3	
25	Львів							1	4
26	Лубни							1	
27	Нікополь							1	
28	Харків район								3
	Донецьк дії								
	Одеса 14-ї								
	Львів армії								
29	Вінниця район						1		3
	Козятин дії								
	Житомир 12-ї								
	Київ армії								

*у дужках приводиться колишня назва міста.

реліку населених пунктів у таблиці названо м.Таганрог, яке за політико-адміністративним поділом досліджуваного періоду входило до складу УРСР. Саме в цьому місті з № 48 до № 69 з 27 березня по 20 квітня 1918 р. виходив "Вестник Украинской народной республики".

Т а б л и ц я 2. Місця публікацій творів В.І.Леніна в більшовицьких газетах України. Жовтень 1917-1920 рр.

№ п/п	Місто видання праці	1917 жовтень, грудень	1918	1919	1920
1	Київ	3	3	45	64
2	Харків		7	6	55
3	Одеса	31	22	81	7
4	Дніпропетровськ (Катеринослав)*	1	33	1	12
5	Полтава	1	10	28	23
6	Луганськ (Ворошиловград)		2		10
7	Артемівськ (Бахмут)				2
8	Миколаїв		3	8	11
9	Кіровоград (Єлисаветград)		1		
10	Кременчук				6
11	Могилів-Подільський			10	1
12	Сімферополь		1		
13	Севастополь				1
14	Ялта		6	2	6
15	Суми				
16	Донецьк (Юзівка)			1	4
17	Конотоп			9	4
18	Житомир			1	3
19	Вінниця			10	10
20	Чернігів				5
21	Херсон				
22	Бердичів	1			
23	Прилуки				2
24	Кам'янець-Подільський				3
25	Бердянськ	4	8		
26	Новомиколаївське, Харківська обл.				1
27	Почепня			1	
28	Вовчанськ				1
29	Запоріжжя (Олександрівськ)				1
30	Біла Церква				1
31	Золотоноша				1
32	Ізюм				3
33	Єнакієве				3
34	Слов'янськ			1	
35	Умань			1	
36	Лубни			3	
37	Ромни		4	6	1
38	Сновськ	1		1	
39	Лохвиця			13	
40	Олександрія		1	1	1
41	Лозова, Донецька обл. (Павлівка)	5	6		
42	Первомайськ (Голта)		2		
43	Лисичанськ		2		
44	Зіньків			5	
45	Харків, район дії 8-ї армії		7	1	

Закінчення табл. 2

№ п/п	Місто видання праці	1917 жовтень, грудень	1918	1919	1920
46	Умань-Київ, район дій Української Робітничої Армії				2
47	Одеса, район дій 14-ї армії			5	6
48	Київ, район дій 12-ї армії				4

*у дужках приводиться колишня назва міста.

орган Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, одночасно з № 50 й орган Таганрозької Ради робітничих депутатів, оскільки в зв'язку з німецькою окупацією України туди переїхав уряд республіки¹⁰.

У кінець таблиці винесено назви населених пунктів перебування й воєнних дій 14-ї армії Південно-Західного фронту (з січня 1920 р.) для локалізації географічної адреси об'єкта - умовних позначень праць В.І.Леніна, виданих друкарнею політвідділу армії, котра випускала газету "Знамя Советов". В ній вміщено три твори В.І.Леніна.

Праці вождя, які вийшли друком в зоні дислокації військ 12-ї армії, територіально тяжіють до 1919 р. до міст Вінниця, Козятин, Житомир, Київ.

Поряд з названими в формулярі працями В.І.Леніна, з яких більшість нами переглядалася *de visu*, в дослідженнях останніх років науковці, котрі займаються розробкою питань з проблеми ідеологічної роботи партії, ввели в науковий обіг нові праці вождя, виявлені в більшовицьких газетах того періоду. Хоча результати їх досліджень друкувалися в історичній періодиці, вони ще не зведені до єдиного бібліографічного видання. За даними дослідника І.Л.Гошуляка, додатково до вже перелічених публікацій творів В.І.Леніна ним виявлено ще 115 публікацій в більшовицьких газетах України. Пізніше П.Х.Беляєва й О.М.Вовчок опублікували бібліографічний перелік ще 87 публікацій за 1918-1920 рр. На сторінках "Українського історичного журналу" протягом 1964-1982 рр. з'явилось 13 статей, присвячених даному питанню¹¹. Так, у статті І.Л.Гошуляка, О.М.Вовчок, В.М.Соколова зазначалося, що в більшовицьких газетах України з 26 жовтня 1917 р. до кінця лютого 1918 р. здійснено понад 200 публікацій. За 1920 р. їх кількість становила близько 500. Отже, без врахування даних за 1919 р., цифра публікацій дорівнює 700.

П.М.Шморгун зробив спробу уточнити кількість газетних публі-

кацій творів за весь хронологічний період і називав цифру 617, яка, як бачимо, не уточнює попередні дані, а значно їх занижує.

У результаті роботи з даним видом бібліографічних публікацій, які, необхідно зауважити, складені за різними принципами підходу до бібліографування (в одному випадку в межах хронології, тобто певного з чотирьох років, публікації описано з вказівкою лише номера газети, в іншому - дата їх виходу в світ, без відповідного номера), вдалося скласти єдину зведену таблицю № 2. Вона значною мірою доповнює попередню.

Підсумкові дані таблиці засвідчують, що протягом жовтня 1917-1920 р. на території України праці В.І.Леніна виходили друком в 44 містах, а також районах дій 8-ї, 12-ї і 14-ї армій. Така цифра в історичній літературі наводиться вперше й дає можливість при картографуванні чітко визначити на карті місцевості, в яких поширювалися твори В.І.Леніна. Крім того, підготовка матеріалів для формуляру й для таблиць 1 і 2 дала змогу назвати підсумкову цифру публікацій ленінських творів в більшовицьких газетах України обумовленого періоду. Загальна сума - 1143 публікації - відбиває стан справ з виявленням ленінських творів у пресі України на час підготовки даної статті.

Крім врахованих в таблиці 1 брошурних публікацій праць В.І.Леніна російською та українською мовами, в той же період друкувалися твори іноземними мовами. Їх видавцями виступали здебільшого іноземні комуністичні групи, які входили до складу КП(б)У й були об'єднані в Федерацію іноземних комуністичних груп КП(б)У¹². Кількість таких, врахованих нами публікацій, становить 8 окремих видань. А саме: Київ - 1918 р. - 1, польською мовою; 1919 р. - 4, в тому числі - польською - 2, французькою - 1, угорською - 1; Одеса - 1919 р. - 3, в тому числі румунською - 1, французькою - 1, болгарською - 1.

Карта, що належить до історичних карт періоду Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни, в "Атласі історії Української РСР" повинна зайняти відповідне місце. Вона становить як загальнонауковий, так і практичний інтерес. Специалізація об'єктів картографування за їх виглядом (листівка, газета, брошура), прив'язка їх умовних позначень на карті з адміністративно-територіальним поділом до певної його одиниці (місто, губернія) дає можливість зорового уявлення загального стану справ при вивченні питань особливостей ідеологічної роботи, яку проводили більшовики України в один із складних періодів вітчизняної історії - час становлення й зміцнення Радянської влади, захисту завоювань революції в боротьбі з внутрішньою контрреволюцією та імперіалі-

стичною інтервенцією. На наш погляд, дану тему необхідно продовжити й в наступному розділі атласу вмістити карту про прижиттєві видання праць В.І.Леніна на Україні.

При вивченні досвіду ідеологічної роботи партії на місцях дана тема, розроблена з допомогою засобів картографування, методики картографії, набуває важливого значення. Історичні карти як ілюстративний матеріал стають необхідним елементом текстів, що містять багатопланову й детальну інформацію. Просторові й часові дані, які характеризують динаміку публікацій творів В.І.Леніна на Україні. Карта доповнює наші знання про інтенсивність ідеологічної роботи більшовиків України методами друкованої пропаганди й агітації в період Великого Жовтня й громадянської війни інформацією про видання листівок в регіоні протягом 1917-1920 рр. На черзі питання про створення карти, що стало б складовою теми про становлення й розвиток більшовицької періодичної преси УРСР у даний період.

- 1 Ленін: Історико-бібліографічний атлас. - М., 1970. - 69 с.
- 2 Там же. - С. 52-53.
- 3 Видання творів В.І.Леніна на Україні (1894-1965): Бібліогр. покажчик. - Х., 1966. - 177 с.; Видання творів В.І.Леніна на Україні (1894-1970): Бібліогр. покажчик. - Х., 1971. - 710 с.; Произведения В.И.Ленина в листовках: Указ. листовок, изд. на Украине в 1917-1920 гг. / М.Ф.Дмитриенко. - К., 1980. - 70 с.; Ленин в печати: Изд. произвед. В.И.Ленина, книг и брошюр о нем. - Сб.ст. - М., 1969. - 208 с.
- 4 Салищев К.А. Картография. - М., 1971. - С. 121.
- 5 Ленін В.І. Земська кампанія і план "Искри" // Повн.збір.творів. - Т. 9. - С. 77.
- 6 Ленін В.І. Політичний шантаж // Там же. - Т. 34. - С. 86-88; Там же. - Т. 37. - С. 219; Его же. О.Г.Шляпникову // Там же. - Т. 49. - С. 127; та ін.
- 7 Политработа в частях Красной Армии во время советско-польской кампании. 1920 г.: Сб. документов и материалов. - М., 1933. - С. 143. О политической работе в Красной Армии. - Киев, 1919. - С. 33.
- 8 Багмут Й.А., Шморгун П.М. Твори В.І.Леніна на Україні (вид. розповсюд., пер.) - К., 1960. - 192 с.; Багмут Й.А., Шморгун П.М. Из истории издания и распространения произведений В.И.Ленина на Украине // Издание и распространение произведений В.И.Ленина. - М., 1960. С.90-94; Дмитриенко М.Ф. Більшовицька преса України 1917-1918 рр. як історичне джерело. - К., 1987. - С. 87-96; та ін.
- 9 Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917-1920 рр. // Праці Одеськ. центр. наук. б-ки. - Т. 3. - Одеса, 1929; Періодичні видання УРСР. Газети 1917-1960. - Х., 1965; Преса Української РСР. 1918-1973: Наук. стат. довід. - Х., 1974; Газеты СССР. 1917-1960. Библиогр. справ. Т. 2. - М., 1976; Ильинский Л.К. Список повременных изданий за 1977 г. - Пг., 1919. - Вып. 2. ч. 1; Солдатенко В.Ф. Большевицкая преса України в 1917-1918 гг. Ист.-библиогр. обзор. - К., 1979.
- 10 Вестник Украинской Народной республики. - 1918. - № 48-68.

- 11 Дмитриенко М.Ф. Публикация творів В.І.Леніна у більшовицьких газетах України (вер. 1917 - лютий 1918) // Укр.іст.журн. - 1966. - № 4; Шморгун П.М. Ще раз про публікації праць В.І.Леніна в більшовицьких газетах України 1917 р. // Там же. - № 7; Молостов В.А. Публикация ленінських творів у більшовицьких газетах України (березень 1918 - серпень 1919) // Там же. - 1968. - № 4; Беляєва П.Х. Публикация ленінських творів в газетах України (груд. 1919 - груд. 1920) // Там же. - 1969. - № 8; Вовчок О.М., Беляєва П.Х. Нові дані про публікацію творів В.І.Леніна на Україні (1917-1920 рр.) // Там же. - 1975. - № 1; Гошуляк І.Л., Солдатенко В.Ф., Беляєва П.Х., Вовчок О.М. Публикация творів В.І.Леніна в більшовицьких газетах України в перші роки Радянської влади // Там же. - 1977. - № 4; Гошуляк І.Л. До питання про публікацію творів В.І.Леніна у партійно-радянській періодичній пресі України 1919-1920 рр. // Там же. - 1978. - № 4; Гошуляк І.Л., Вовчок О.М., Соколов В.М. Праці В.І.Леніна в більшовицькій пресі України (1917-1923) // Там же. - 1982. - № 4; Гошуляк І.Л. Про публікацію творів В.І.Леніна в газетах України 1920 р. / Там же. - 1974. - № 4; Шморгун П.М. Издание произведений В.И.Ленина на Украине в годы гражданской войны // Годы борьбы и побед: Материалы Всесоюз. науч. конф., посвящ. 60-летию победонос. окончания гражд. войны в СССР (1918-1920 гг.). - Киев, 1983. - С. 15-19.
- 12 Мельниченко В.Е. Интернациональное сплочение трудящихся: Стр. ист. опыта (Ком. партия вдохновитель и организатор интер. сплочения трудящихся в 1918-1920 гг. (на материалах Украины). - Киев, 1986. - 303 с.; Итого ж. Діяльність іноземних комуністичних груп на Україні. 1918-1920). - К., 1973. - 203 с.

Надійшла 1.10.1986 р.

О.П.Данильченко

КАРТИ ПРО УЧАСТЬ ТРУДЯЩИХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР У НАРОДНОГОСПОДАРЬСЬКОМУ ОСВОЄННІ СХІДНИХ РАЙОНІВ КРАЇНИ

У статті розглядається підготовка карт для "Атласу історії Української РСР" про вклад трудящих республіки в освоєння природних багатств східних районів країни.

В статье рассматривается подготовка карт для "Атласа истории Украинской ССР" о вкладе трудящихся республики в освоение природных богатств восточных районов страны.

Одним з свідчень і водночас перших результатів перебудови нашого життя є зростаючий інтерес радянських людей до минулого своєї країни. Актуалізація проблем історії радянського суспільства ставить перед історичною наукою, зокрема, завдання підвищення наочності й пізнавального значення наукових праць. Саме цьому має служити двотомний "Атлас історії Української РСР". Вміщені в ньому карти не лише дадуть багатий матеріал вченим та спеціалістам, а й зацікавлять також широку громадськість.

Поряд з іншими, до другого тому Атласу вміщуються карти про участь трудящих Української РСР в освоєнні природних багатств

© О.П.Данильченко, 1990

ГІСБН 5-12-001227-2. Географічний фактор в історичному процесі, 1990.